

ՄԵԾՆ ՏԻԳՐԱՆ ԵՒ ԿՐՏՍԵՐ ՏԻԳՐԱՆԻ

ԴՐԱՄՆԵՐՈՒՆ ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԸ

Ներածական

Վերջին մի քանի տասնամեակներու ընթացքին օտար դրամագէտներ փորձած են ուսումնասիրել Հայկական դրամները: Իբրեւ եզրակացութիւն իրենց հետազօտութեանց, ոչ միայն կը հարցաքննեն Տիգրան Ա.ի գոյութիւնը, այլ նաեւ առաջ կը քշեն «Կրտսեր» Տիգրանի մը դրամական համակարգը: Այս բանասէրներու կ'օգտուին մի միայն արեւմտեան կարգ մը պատմաբաններու աղբիւրներէն եւ ամբողջովին կ'անտեսեն այլ աղբիւրները, որոնք ըստ Հայ ժողովուրդի մասնագէտ պատմաբաններուն, ուղիղ կը ներկայացնեն Հայոց պատմութիւնը:

Աքեմենեաններու հետ միատեղ Հայերն ալ կռուեցան Աղեքսանդր Մեծի դէմ եւ պարտուելով պատերազմի դաշտին վրայ, կազմեցին Աղեքսանդրի հսկայ կայսրութեան մի մասը: Դժբախտաբար մեզի Հասած պատմական աղբիւրները մանրամասն չեն նկարագրեր այդ դէպքերը, որոնք պատահեցան Փոքր Ասիոյ մէջ Աղեքսանդր Մեծի մահէն յետոյ (323 Ն.Ք.): Աղեքսանդր Մեծի կայսրութիւնը բաժնուեցաւ իր զօրավարներու միջեւ: Սելեւկոս տիրացաւ Ասորեստանին եւ Միջագետքին եւ հիմնեց Սելեւկեան հարստութիւնը: Հայաստան նուաճուեցաւ Սելեւկեաններու կողմէ: Սելեւկիացիք կը կառավարէին Հայաստանը տեղական բնիկ իշխաններով կամ սատրապներով, կոչուած՝ «ստրատեգոս»: Այս ժամանակաշրջանին Հայաստան բաժնուած էր չորս մասերու՝ Մեծ Հայք, Փոքր Հայք, Մոփք եւ Կոմմազենէ:

Սելեւկիոյ Անտիոգոս Գ.ի (223-187 Ն.Ք.) գերիշխանութեան շրջանին, Արտաշէս Մեծ Հայքի ստրատեգոսն էր եւ Զարեհ՝ Մոփքի: Հռոմէացիք, 191 Ն.Ք. թուականին, ջախջախիչ

պարտութեան մատնեցին սելեւկիացիներուն, Փոքր Ասիոյ արեւմտեան կողմը գտնուող Մազնեսիա քաղաքի ճակատամարտին: Փոքր Ասիան ինկաւ հռոմէացիներու քաղաքական ծիրին մէջ: Զարեհ եւ Արտաշէս, օգտուելով սելեւկիացւոյ չարաչար պարտութենէն, իրենք զիրենք անկախ թագաւորութիւններ հռչակեցին: Մեծ Հայքի եւ Մոփքի անկախութիւնները վաւերացուեցան Հռոմի ծերակոյտին կողմէ, Ապամէայի մէջ կնքուած դաշնագիրով 188 Ն.Ք. թուականին: Պատմաբաններ 189 Ն.Ք. թուականը կը նկատեն այն տարին, երբ Արտաշէսեան Հարստութիւնը հիմնադրուեցաւ¹:

Ըստ պատմաբան Մովսէս Խորենացիին, Արտաշէս Ա. (190-160 Ն.Ք.) դրամ հատանեց իր պատկերով²: Յարգ, այսպիսի դրամ մը չէ յայտնաբերուած: Խորենացին նաեւ կը յիշէ, թէ Արտաշէս հրամայեց որ գելղերուն ու ագարակներուն սահմանները որոշուին յատուկ քառանկիւնաձեւ քարերով³: Վերջերս բաւականաչափ սահմանաքարեր գտնուեցան Հայաստանին մէջ: Այսպիսի քարերէն մին, գտնուած՝ Սեւանայ լիճի ափին, ունի «Արտաշէս արքայ, Զարեհի որդի Երուանդական» արամէատառ վիմական արձանագրութիւնը: Արտաշէս հիմնեց իր մայրաքաղաքը՝ Արտաշատը, որ ըստ Պլուտարքոսին, շինուած է կարթագիւնացի Աննիբաղի խորհուրդով, երբ այս վերջինը պարտութիւն կրեց հռոմէացիներէն եւ ապաստան գտաւ Հայաստան: Արտաշատ եղաւ մեծ ու գեղեցիկ քաղաք մը եւ փոխարինեց հին մայրաքաղաքները՝ Արմաւիրն ու Երուանդաշատը⁴:

Արտաւազդ Ա. (160-123 Ն.Ք.), որդին Արտաշէս Ա.ի, յաջորդեց իր հօրը եւ բազմեցաւ Հայաստանի գահին վրայ: Ար-

1. ՄԱՆԱՆԴԻԱՆ ՅԱԿՈԲ, Քննական տեսութիւն հայ ժողովրդի պատմութեան, հատոր Ա. Երեւան, 1945, էջ 100-135: Հայ ժողովրդի պատմութիւն [ՀԺՊ], հատոր Ա. Երեւան, 1971, էջ 500-520: ԷԼԶԻՅԵԱՆ Ժ. Գ., Հայաստանը եւ Սելեւկեանները, Երեւան, 1979, էջ 54-56:
2. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ, Պատմութիւն հայոց, Վենետիկ, 1955, Գիրք Բ., գլուխ ԺԱ., էջ 193, կը յիշէ, թէ Արտաշէս Ա., Արտաշէսեան Հարստութեան հիմնադիրը, «... եւ դրամ առանձին զիւր պատկերն հարկանէր»: Հայկական սովետական համրագիտարան [ՀՍՀ], հատոր Բ., Երեւան, 1976, էջ 139-140:
3. ՏԻՐԱՅԵԱՆ Գ. Ա., «Արտաշէս Ա.ի արամէատառ մորազիտ արձանագրութիւնը», Տեղեկագիր, Հասարակական Գիտութիւններ, 1957, թիւ 10, էջ 107-108: ՀՍՀ, հատոր Ժ., Երեւան, 1984, էջ 146: PERIKHANIAN A., "Une inscription araméenne du roi Artasés trouvée à Zanguéour (Siwnik)", Revue des Études Arméniennes, նոր շրջան, հատոր Գ., էջ 17-29 (Ֆրանսերէնով):
4. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ՍԵՐԳԷՅ, Հայոց մայրաքաղաքները, Երեւան, 1985, էջ 33-40:

տաւազդէ իշխեց երեսունեօթը տարի, բայց որեւէ դրամ չէ գտնուած, որ կարելի ըլլայ իրեն վերագրել:

Արտաւազդէ չունէր զահաժառանգ զաւակ: Իր եղբայրը, Տիրան կամ Տիգրան Ա. (123-96 Ն.Ք.), բարձրացաւ Արտաշէսեան զահը: Արտաւազդէի իշխանութեան շրջանին, Տիգրան Բ., որդին Տիգրան Ա.-ի, պատանդ դացած էր պարթեւներու մօտ՝ երբ Հայաստան պարտուեցաւ պարթեւ Միհրդատ Բ.-ի (123-88 Ն.Ք.) ծաւալապաշտ արշաւանքներուն դէմ իր անյաջող պայքարէն: Տիգրան Ա. միակ Արտաշէսեան արքան է, որու դրամներուն վրայ քանդակուած կիսանդրին կը հայի դէպի ձախ:

Անցեալին, արեւմտեան պատմաբաններ ճանչցած չեն Տիգրան Ա.-ը: Անոնք նկատած են Տիգրան Մեծը (95-56 Ն.Ք.) որպէս Տիգրան Ա.: Յակոբ Մանանդեան ունի երկարաշունչ բանասիրութիւն մը այս նիւթի վերաբերեալ: Մանանդեան ցոյց կու տայ, թէ պարթեւներու թագաւոր Միհրդատ Բ. (123-88 Ն.Ք.) զբաւեց Հայաստանի հարաւային կողմերը գտնուող երկիրները: Պատերազմի դաշտին վրայ Հայաստան պարտուեցաւ, բայց երբեք չընկճուեցաւ: Արքիանոս կը վկայէ, թէ Տիգրան Բ. որդին էր Տիգրան Ա.-ի: Տիգրան Ա., եղբայրն է Արտաւազդ Ա.-ի: Արքիանոսի վկայակոչումը նաեւ հաստատուած է Մովսէս Խորենացիի կողմէ: Խորենացին կը յիշէ, թէ Արտաւազդ Ա. որդի չունէր: Իր եղբայրը Տիրան իրեն յաջորդեց: Տիրան կամ Տիգրան Ա. հայրն էր Տիգրան Բ.-ի: Հայ ժողովրդի պատմութիւն ութ հատորեակն ու Հայկական սովետական հանրագիտարանը յանգած են նոյն եզրակացութեան, թէ Տիգրան Բ. որդին է Տիգրան Ա.-ի, Արտաւազդ Ա. եւ Տիգրան Ա. եղբայրներ եղած են, Տիգրան Ա. իշխեց Արտաւազդ Ա.-ի մահէն ետք⁵:

Արեւմտեան բանասէրներ անծանօթ չէին Հայաստանի հին դրամներուն: Անոնք կրնային կարգաւ դրամներուն վրայի յունատառ արձանագրութիւնները եւ նշմարել իւրապատուկ հայկական խոյրը, որ շատ աչքառու կերպով գետեղուած է հայ արքաներու գլխուն: Սակայն մեծ շփոթ մը կը ստեղծուէր երբ դրամները ճիշտ պէտք էր ճանչցուէին ու տրուէին իրենց վերագրեալ տիրակալին: Գլխաւոր պատճառներ շատ հաւանաբար ըլլային դրամներու մասին անբաւարար ու ճշգրիտ ուսումնա-

5. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ ՅԱԿՈԲ, Քննական տեսութիւն հայ ժողովրդի պատմութեան, էջ 134-135: APPIANI ALEXANDRINI, *Historia Romana XI, De rebus syracis*, ed. L. Mendelsson, 2 հատոր, Bibl. Teubn., Leipzig, 1879, էջ 48: ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, 314-319: ՀԺՊ, հատոր Ա., էջ 553: ՀՍՀ, հատոր ԺԱ., Երեւան, 1985, էջ 697:

սիրութիւններ, նմոշներու սակաւութիւնը, ինչպէս նաեւ այն իրողութիւնը, որ դրամները արձանագրուած են մէկ կամ երկու յատուկ անուններով՝ կամ Տիգրան կամ Արտաւազդ⁶:

Եւրոպացի բանասէրներու մէջ Վիկտոր Լանգլուան առաջինն էր, որ ջանաց դասաւորել Հայաստանի Հին դրամները⁷: Ինք այն ատեն ցուցակագրեց բոլոր ծանօթ եղող դրամներու նմոշներէն, ինչպէս նաեւ ընծայեց իրենց գրչանկարները: Որչափ որ մէկը կրնայ գնահատել Լանգլուայի նախածնունդիւնը⁸, պէտք է ընդունուի, որ վերագրութեանց որոշ մասը հարցական էին եւ ցուցակագրութիւնը չունէր կորպուս մը կամ լրիւ ժողովածոյ մը չէր բոլոր ճանչցուած դրամներուն: Բանի մը տասնամեակ ետք, Ե. Բաբելոն⁹ մենագրեց պատկառելի բանասիրութիւն մը, ապա բազմաթիւ յօդուածներ սկսան հրապարակուիլ հայկական Հին դրամներու վերաբերեալ¹⁰:

Վերջերս քանի մը դրամագէտներ՝ Բ. Դ. Սուլլիվան¹¹, Կ. Ֆոսս¹² եւ Օ. Թեքին¹³ հրատարակեցին երկարաշունչ յօդուածներ Արտաշէսեան դրամներու վերաբերեալ: Դրամագիտական համայնքը պէտք է քաջալերուի հետազոտութիւն կատարելու համար հայ դրամագիտութեան բնագաւառին մէջ, որովհետեւ տակաւին կան շատ մովթ կէտեր եւ բազմաթիւ հարցեր, որոնք անպատասխան կը մնան: Բայց այս երեք դրամագէտները որեւէ ապացոյց

6. HEAD B. V., *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Զիբակո, 1967ի հրատարակութիւն, էջ 754, 772: Mac DONALD GEORGE, «The Coinage of Tigranes I», *Numismatic Chronicle*, շրջան IV, հատոր II, 1902, էջ 193–201:
7. LANGLOIS VICTOR, *Numismatique de l'Arménie dans l'antiquité*, Փարիզ, 1859, 87 էջ, 6 տախտակ:
8. ՍԻՊԻԼԱՆ Հ. ԿՂԵՄԷՍԻ գիրքը Դասաւորութիւն Ռուբնեան դրամաց, Վիեննա, 1982, ունի դուրս մը, որ կը պարունակէ ճշգրտներ Վ. Լանգլուայի գիրքին քսաներեք անճշգրտութիւններուն, զոր ինք հրատարակած է ուրբինեան դրամներու դասաւորութեան ընթացքին:
9. BABELON ERNEST, *Les Rois de Syrie, d'Arménie et de Commagène*, Փարիզ, 1890, էջ CCI-CCVII, 213–216, 268:
10. Այս նիւթի վերաբերեալ լրիւ մատենագրական ցուցակագրութեան համար տե՛ս Ե. Թ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ, *Armenian Numismatic Bibliography and Literature*, Լոս Անճելէս, 1984, էջ 266–317:
11. SULLIVAN R. D., «Diadochic Coinage in Commagene After Tigranes the Great», *Numismatic Chronicle*, Դրդ շրջան, հատոր XIII, 1973, էջ 18–39:
12. FOSS C., «The Coinage of Tigranes the Great», *Numismatic Chronicle*, հատոր 146, 1986, էջ 20–66: «Tigranes the Younger», SAN, հատոր XVI, Մայիս 1986, թիւ 4, էջ 64–66, ինչպէս նաեւ *Journal of Armenian Studies*, հատոր V, Զմեռ/Գարուն 1990–91, էջ 73–78:
13. TEKIN O., «The Coins from Üçtepe with a Problematic Emission of Tigranes the Younger», *Epigraphica Anatolica*, հատոր 20, 1992, էջ 43–54:

չեն գտներ, թէ Տիգրան Ա. (123-96 Ն.Ք.) երբեք իշխեց Արտաշէսեան հարստութեան գահին վրայ: Բոլորն ալ կը մերժեն պղնձեայ դրամներու վերագրումը Տիգրան Ա.-ին, թէ պատմական եւ թէ դրամագիտական տեսակէտէն: Սակայն, անոնք կը ձախողին բացատրելու, թէ ո՞վ կառավարեց Հայաստանը Արտաշէս Ա.-ի (190-160 Ն.Ք.) մահէն ետք եւ իր թոռան՝ Տիգրան Մեծի (95-56 Ն.Ք.) Արտաշէսեան հարստութեան գահը նստելէն առաջ:

Տիգրան Մեծի տիրակալութեան ընթացքին Հայաստան բարձրացաւ անգերազանց աշխարհակալութեան, հզօրութեան եւ հարստութեան: Իրեն յաջորդող բոլոր միապետները նախանձեցան իրեն, որովհետեւ ոեւէ մին չկրցաւ նոյն իսկ մօտենալ իր կատարած յաջողութիւններուն: Ուրեմն, Տիգրան Մեծի բոլոր յաջորդները բարի նախանձով ջանացին հետեւիլ իր դրուագած դրամներու պատկերատիպերուն, որոնց երեսին վրայ պատկերուած է Արտաշէսեան արքայի կիսանդրին, կրելով հինգ ժանիքով հայկական խոյրը եւ խոյրի կողին վրայ ութ ճառագայթով աստղ մը:

Արտաշէսեան հարստութեան դրամները ձեւաւորման վիճակի մէջ էին մինչեւ Տիգրան Մեծ: Այս կրնայ բացատրել, թէ ինչու Տիգրան Ա. իր դրամներու մեծամասնութեան վրայ ունէր չորս ժանիքով խոյր մը, ութ ճառագայթով աստղ մը, ու տիրակալը ուղղուած է դէպի ձախ:

Տիգրան Ա. ի (123-96 Ն.Ք.) դրամները

Զարեհ Պ. Պտուկեանի վիճակուած էր դրամագիտական համայնքին ընծայել Արտաշէսեան հարստութեան լրիւ դրամներուն ճիշտ վերագրումը, որ հիմնուած էր արդիական հետազօտութեանց, ուղիղ պատմագրութեան եւ հնագիտական տուեալներու վրայ¹⁴: Պտուկեանի դասաւորութիւնը նաեւ օժտուած էր վեց հարիւրէ աւելի դրամներու մանրամասն ցուցակագրութեամբ մը: Նոյնիսկ հոս Պտուկեան պիտի ըլլար առաջինը ընդունող, թէ ապագայ նոր յայտնութիւններ կրնան տրամադրել աւելի ճշգրիտ տեղեկութիւններ, որոնք հարկադրեն հայկական դրամներու կատարելագործուած վերագրումներ: Ասոր պատճառը

14. BEDOUKIAN PAUL Z., *Coinage of the Artaxiads of Armenia*, Լոնդոն, 1978, 81 էջ, 8 տախտակ: Նաեւ ՊՏՈՒԿԵԱՆ ԶԱՐԵՀ, Արտաշէսեան հարստութեան դրամները [ԱՀԴ], Վիեննա, 1983, Catalogue, 52 առաւել 36 էջ, 8 տախտակ:

շատ յատակ է, պատմական Հայաստան զրաւուած է Թուրքիոյ կողմէ եւ Հոս Հնազխտական աշխատանք չի կատարուիր Հայ Հնազէտներու կողմէ: Իսկ նոր յայտնաբերուող դրամներ լուելեայն իրենց ճամբան կը գտնեն արեւմտեան շուկաները, ուր նիւթապաշտութիւնը գերահզօր ազդեցութիւն ունի:

Պտուկեան¹⁵ իր կոթողային աշխատանքին մէջ Տիգրան Ա.ի վերագրեց չորս տեսակ պղնձեայ դրամ, որոնց վրայ ալ մի նոր տարբերակ աւելցուեցաւ հեղինակին¹⁶ կողմէ:

1. Կանգնած անձ, երկու քաղկոս:

Ակողմ. Տիգրանի կիսանդրին դէպի ձախ, մաքուր ածիւռուած եւ գլխուն չորս ժանիքով հայկական խոյրը, ուր մէջտեղը զարդարուած է ութ ճառագայթէ աստղով մը: Ապարօշը հանգուցուած է գլխուն ետին եւ ծայրերը ազատ ուն ի վար կ'իջնեն: Թագի ետին կայ վզկալը: ՆԸ

Բեկողմ. Կանգնած անձ մը որ գլխուն ունի խոյր մը, երկար պարեգօտը կ'իջնէ մինչեւ իր ծունկերը, ալ ձեռքով բռնած արծիւ մը, իսկ ձախ ձեռքով՝ վահան մը: Յունատառ խորագրութիւնը ձախին դէպի վեր՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΜΕΓΑΛΟΥ, աջին դէպի վեր՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ / ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ (Արքայ մեծի Տիգրանի յումասէրի):

Տուեալ. ՊՂ 18 մմ, 5.12 գ. (ԱՀԴ 5, ՀԴԱ 20) ԶՊ

2ա. Արամազդ, երկու քաղկոս:

Ակողմ. 1ի նման:

Բեկողմ. Արամազդը բազմած գահին վրայ, դէպի ձախ, ալ ձեռքով բռնած է պսակ մը, իսկ ձախ ձեռքը կը հանգչի նիզակի մը վրան: Յունատառ խորագրութիւնը աջին դէպի վար՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին դէպի վար՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ (Արքայ Տիգրանի): Զախ դաշտին մէջ Λ տառը: Անընթեռնիլ արձանագրութիւններ դրամին վերեւն ու ներքեւը:

15. ՊՏՈՒԿԵԱՆ, ԱՀԴ, էջ 8-11, catalogue էջ 5-6, թիւ 3-6, տախտակ 1:

16. ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ Ե. Թ., "An Unpublished Coin of Tigranes I," Հայ Դրամագիտական հանդէս, Ա. շրջան, հատոր XVI, Յունիս 1991, թիւ 2, էջ 13-21. նոյնը՝ Armenian Numismatic studies, Լոս Անճելըս, 2000, էջ 1-11, տախտակ 1: Նաեւ Armenian Coins and Their Values [ACV=ՀԴԱ], Լոս Անճելըս, 1995, էջ 55-57, թիւ 20-26, տախտակ 2:

Տուեալ. ՊՂ 18 մմ, 4.27 գ. (ԱՀԴ 4, ՀԴԱ 22)

ԲԹ

2բ. Արամագդ, չորս ֆաղկոս:

Ակողմ. 1ի նման Տիգրանի կիսանդրին կը հայի դէպի ձախ, բայց հիմզ ժամիքով հայկական խոյր մը կը տեսնուի արքայի գլխուն:

Բեկողմ. 2աի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին դէպի վար՝ ΒΑΣΙΛΕΩΥ, ձախին դէպի վար՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ, ներքեւը դէպի աջ՝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ (Ար- ֆայ Տիգրանի յունասերի):

Տուեալ. ՊՂ 19 մմ, 7.65 գ.

ԱՊ

Յարդ այս պատկերատիպով դրամի հրատարակուած խորագրութիւնը հիմնուած է Թիւ 2ա նմոյշի ուսումնասիրութեան վրայ: Սակայն այս նմոյշին յունատառ արձանագրութիւնները պէտք եղածին չափ յստակ չեն: Դրամին ետեւի կողմին մանրադնին քննութիւնը ցոյց կու տայ դիւրընթեք խորագրութիւններ աջին ու ձախին: Նաեւ կը նշմարուին անկատար կամ անընթեռնի արձանագրութեանց հետքերը վերեւն ու ներքեւը:

Թիւ 2բ նորայայտ ու անտիպ դրամը յաւելեալ լոյս կը սփռէ այս տիպի դրամի խորագրութեան վրայ: Դրամին վրայի յունատառ խորագրութիւնը շատ յստակ կարելի է ընթերցանել աջին, վարը ու ձախին: Եթէ խորագրութիւն մը պէտք է ըլլայ վերը՝ հետքն անգամ չկայ: Եթէ վերը խորագրութիւն մը կայ, կա՛մ չէ դրոշմուած դրամին վրայ կամ ալ մետաղէն դուրս մնացած է: Դրամին վրայ դաշտի նշանագիր չկայ:

Դրամին առաջին կողմը, արքային գլխուն վրայի հինգ ատամով խոյրին նշանակալիութիւնը քիչ յետոյ աւելի մանրամասն քննարկութեան պիտի ենթարկուի:

3. Յաղթանակը պսակ բռնած, երկու ֆաղկոս:

Ակողմ. 1ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Յաղթանակը կաշնած դէպի աջ, ձախ ձեռքով բռնած է պսակ մը, իսկ աջ ձեռքը վեր վերցուցած: Յունատառ խորագրութիւնը ձախին դէպի վեր՝ ΒΑΣΙΛΕΩC / ΜΕΓΑΛΟΥ, աջին դէպի վեր՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ / ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ! Ձախ դաշտին մէջ՝ Μ տառը, աջ դաշտին մէջ՝ Α:

Տուեալ. ՊՂ 19 մմ, 5.00 գ. (ԱՀԴ 6, ՀԴԱ 23) ՓԱՄ

4. Յաղթանակը արմաւեցիի նիւղ բռնած, չորս ֆաղկոս:

Ակողմ. 1ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Յաղթանակը կանգնած դէպի աջ, թեւերը բաց են եւ ուղղուած դէպի վար, աջ ձեռքը բաց դէպի առջեւ երկնցուցած է եւ կը բռնէ ուղղահայեաց արմաւեցիի ճիւղ մը: Յունատառ խորագրութիւնը ձախին դէպի վեր՝ ΒΑΣΙΛΕΩC / ΜΕΓΑΛΟΥ, աջին դէպի վեր՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ / ΦΙΛΕΛΛΗΝΟC: Աջ ձեռքին ներքեւը ΑΑ տառերը՝ մէկը միւսին վրայ:

Տուեալ. ՊՂ 18 մմ, 6.14 գ. (ՀԴԱ 24) ԵՆ

5. Ծառ, մէկ ֆաղկոս:

Ակողմ. 1ի նման, կողքին APK տառերով կրկնանշան¹⁷:

Բեկողմ. Կեդրոնը ծառ մը: Յունատառ խորագրութիւնը ձախին դէպի վեր՝ ΒΑΣΙΛΕΩC / ΜΕΓΑΛΟΥ, աջին դէպի վեր՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ / [ΦΙΛΕΛΛΗΝΟC]: Ծառի ձախին՝ I տառը, աջին՝ չ:

Տուեալ. ՊՂ 18 մմ, 2.50 գ. (ԱՀԴ 3, ՀԴԱ 26) ՓԱՄ

17. TEKIN, իր "The Coins from Üçtepe with a Problematic Emission of Tigranes the Younger," յօդուածին մէջ հրատարակեց այս պատկերատիպով եւ APK կրկնանշանով հինգ պղնձեայ դրամներ, պեղուած 1988–1991 թուականներուն, Իւչտէփէ բլուրը, որ կը գտնուի Տիգրանակերտէն 50 քմ. հարաւարեւելք: Պեղումներուն ընթացքին գտնուած դրամները 23 կտոր են եւ դրամագիւտ (hoard) մը չեն: Միւս 18 կտորները հռոմէական դրամներ են, թուագրուած Յ.Ք. Ա.–Դ. դար: Հեղինակը ամէնէն կանուի կտրուած դրամները վերագրած է Կրտսեր Տիգրանին: Թէեւ պեղումներէն յայտնաբերուած բոլոր դրամները ցուցակագրուած են, սակայն քննարկուած են միայն հինգ հայկական դրամները: Թեքինի հրատարակած դրամներուն վրայ կը նշմարուի, թէ կրկնանշանները զարնուած են 1) գլխուն առջեւը, 2) գլխուն ետեւը, 3) գլխուն ետեւը, 4) գլխուն ետեւը, 5) գլխուն առջեւը: Պատկերուած են միայն թիւ 2–5 դրամները: Թիւ 2–4 նմոյշներու կրկնանշանները հորիզոնական ձեւով զարնուած են: Թիւ 1 եւ 5 դրամներուն վրայ կրկնանշանը զարնուած է ժամը 10–11, ձախ կողմը Տիգրանի դէմքին առջեւ, շեղակիօրէն:

Դրամներու Տիգրան Ա. իմ վերագրուելուն յատուկ դրդապատճառները

Տիգրան Ա. ի վերագրուած դրամները պատկերազրական տեսակէտով հիմնովին կը տարբերին Արտաշէսեան հարստութեան միւս բոլոր դրամներէն: Ասոնցմէ անկախ, Հ. Սէյրիգ նկարագրեց իր հռչակաւոր Մծբինի (Նիսիբիս) դրամագիւտը, բաղկացած՝ ընդամենը 624 կտոր դրամներէ (բոլորը պղինձէ ի բաց առեալ մէկ հատէն): Գանձին դրամները վերագրուած են զանազան զահակալներու, իշխած՝ 147-31 Ն.Ք. Ժամանակաշրջանին: Հոս տիրակալներու մեծամասնութիւնը իշխած են յիշեալ շրջանի վերջաւորութեան մօտ: Այս գանձին մէջ մեզ հետաքրքրող 11 կտոր դրամները կը պատկանին ներկայիս Տիգրան Ա. ի վերագրուած դրամներու ոճին ու արուեստին: Տիգրան Ա. ի դրամներու ճանաչման եւ վերագրութեան ուղղութեամբ կան բազմաթիւ հիմնաւորումներ: Համախմբելով Հ. Սէյրիգի, Զ. Պտուկեանի¹⁸ եւ հեղինակին պատճառաւորութիւնները կ'ունենանք հետեւեալը:—

Ա. Հ. Սէյրիգ¹⁹ առաջին դրամագէտն էր, որ առանց այլեւայլի այս տիպի դրամները վերագրեց «տարեց» Տիգրանի մը, Տիգրան Մեծի նախնիի մը, թերեւս ալ իր հօրը:

Բ. Տիգրան Ա. իշխեց 123-96 Ն.Ք. Ժամանակաշրջանին, իսկ Տիգրան Մեծ՝ 95-56 Ն.Ք.: Սէյրիգի նկարագրած պղինձեայ դրամները մասամբ կը համընկնին այս երկու հայ արքաներուն իշխանութեանց տեւողութեանց: Դրամներուն վրայի յունարէն տառերը, Սէյրիգի կողմէ ենթադրուեցան ըլլալ զահակալութեան տարեթուեր (Ις=16, Λ=30, ΜΑ=41): Ուրեմն Սէյրիգ հարկադրուած զանոնք տուաւ Տիգրան Մեծին, քանի որ միայն Տիգրան Մեծ ունէր ամէնէն երկար զահակալութեան շրջան մը, թէեւ 41 տարի չէր (95-56=39 կամ ալ 95-55=40՝ ըստ տարբեր պատմաբաններու): Ծ. ՄակԴոնալդ²⁰ դրամագէտը ուսումնասիրած է Տիգրան Մեծի

18. ՊՏՈՒԿԵԱՆ Զ., Արտաշէսեան հարստութեան դրամները, Վիեննա, 1969, էջ 29-32, նոյնը նաեւ *Selected Numismatic Studies*, Լոս Անճելըս, 1981, էջ 402-403:

19. SEYRIG HENRI, "Trésor Monétaires de Nisibe," *Revue Numismatique*, շրջան V, հատոր XVII, 1955, էջ 87-128, էջ 113, առաջին պարբերութիւն «... Aussi n'hésitons-nous pas à la donner à un prédécesseur de Tigrane le Grand, et très probablement à son père, Tigrane l'Ancien».

20. MacDONALD G., "The Coinage of Tigranes I," *Numismatic Chronicle*, շրջան IV, հատոր II, 1902, էջ 193-201, նաեւ Հայ Դրամագիտական Համ-

պղնձեայ դրամներու մենագիրները եւ իր եզրակացութիւնն է, թէ ատոնք դրամահատարանի վարիչը կը յիշատակեն («obviously a magistrate's name») եւ ո՛չ թէ իր իշխանութեան տարիները:

Գ. Սէյրիգ նաեւ կը շեշտէ, թէ այս տիպի դրամներուն ոճը Տիգրան Մեծի դրամներէն այնքան տարբերութիւն ունի, որ ինք իրաւունք չունի զանոնք Տիգրան Մեծի յատկացնելու:

Դ. Տիգրան Ա.ի դրամներուն վրայ արքայի կիսանդրին ձախ դարձած է պարթեւներու դրամներուն նման, մինչդեռ Տիգրան Մեծի դրամներուն վրայ՝ աջ: Տիգրան Ա.ի ժամանակ Հայաստան մշակութային սերտ կապեր ունէր Պարթեւաստանի հետ, իսկ Տիգրան Մեծ պարթեւներու մահացու թշնամի էր: Տիգրան Մեծ ո՛չ միայն պատերազմի դաշտին վրայ ջախջախեց պարթեւական բանակը, այլ նաեւ պարթեւ թագաւորներէն խլեց «Արքայից արքայ» տիտղոսն ու լայնատարած հող: Տիգրան Բ.ի կիսանդրին ի՞նչ աջ հայեացքով, նման հելլենիստական ու հռոմէական դրամներուն, կը խորհրդանշէր իր արեւմտահայեաց մտայնութիւնը:

Ե. Տիգրան Ա.ի բոլոր պղնձեայ դրամներուն վրայի յունատառ խորագրութիւններն են. —

BACIAEΩC MEΓAΛOY TIGPANOY ΦIAEAAHNOC
BACIAEΩC MEΓAΛOY TIGPANOY [ΦIAEAAHNOC]
BACIAEΩY TIGPANOY ΦIAEAAHNOC

Տիգրան Մեծի բոլոր դրամներուն վրայ երբեք նման արձանագրութիւն մը կամ տիտղոս մը չէ երեւցած: Այս մէկ ուշագրաւ կէտը ինքնին կատարեալ ուղեցոյց պէտք է ըլլայ թէ դրամները պէտք է տրուին ա՛յլ Տիգրան թագաւորի մը որ իշխած է Տիգրան Մեծէն առաջ: Հոս կրկնենք, որ պէտք է ըլլայ Տիգրան Մեծէն առաջ: Մծբինի դրամագիտութիւն միւս բոլոր դրամներու հատման ժամանակաշրջանն է 147–31 Ն.Ք.: Ուրեմն ոեւէ թագաւոր իշխած 31 Ն.Ք. յետոյ պէտք է անընդունելի նկատուի:

Զ. Յարդ մեզի ծանօթ են 50է աւելի Տիգրան Ա.ի պղնձեայ դրամներ, մինչդեռ Տիգրան Մեծէն՝ 1000էն աւելի: Ուրեմն երկու տեսակ դրամներու համեմատութիւնը 1.20 է: Եթէ

դէս, Ա. չրջան, հատոր V, Յունուար 1979, էջ 13–22, նոյնը կրճատուած հայերէնով «Տիգրան Ա.ի դրամները», Հայ Դրամագիտական Հանդէս, Ա. չրջան, հատոր V, Յունուար 1979, էջ 18–22:

ընդունինք, թէ 16, 30, 41 առաւել 11 (AA=11) իշխանութեան տարեթիւեր են, ուրեմն թողարկուած պէտք է ըլլան Տիգրան Մեծի կեանքի գրեթէ բոլոր հանգրուաններուն: Մծբինի դրամագիւտին հայկական դրամները եթէ պատկանէին Տիգրան Մեծին, պէտք էր պարունակէին Տիգրան Մեծէն մեզի ծանօթ եւ ընդունուած դրամներէն նուազագոյն 200 օրինակ: Սակայն Սէյրիգի դրամագիւտին մէջ նման դրամ մէկ հատ իսկ գոյութիւն չունէր:

Նոյնն է կացութիւնը Իւչտէփէի²¹ պեղումներէն յայտնաբերուած հայկական դրամներուն մէջ: Հոս եւս Տիգրան Մեծին տրուած դրամներէն մէկ օրինակ իսկ չկայ, այլ միայն Տիգրան Ա.ի դրամի տիպէն 5 օրինակ, կրկնանշուած APK տառերով եւ բոլորին ալ ետին կայ ծառի մը պատկերատիպը:

- Է. Մեր նորայայտ նմոյշին (թիւ 2բ) այլ մէկ յատկանշական կէտը հինգ ժանիքներ ունենալն է: Հինգ ժանիքով զարտուղութիւնը Տիգրան Ա.ի իշխանութեան վերջին շրջանին թողարկուած դրամներէն կրնայ ըլլալ: Այս զօրաւոր փաստ մըն է, թէ Արտաշէսեան հարստութեան դրամները Տիգրան Ա.ի թագաւորութեան շրջանին ձեւաւորման շրջանի մը մէջ էին, որով հինգ ժանիքներով ոճը օրինակ ծառայած են Տիգրան Մեծի եւ յաջորդող Արտաշէսեան բոլոր արքաներու դրամներուն:

Անշուշտ ոեւէ մէկը կրնայ հակառակիլ եւ պնդել, թէ այս փաստ մըն է, որ Տիգրան Ա.ի տրուած դրամները պէտք է վերագրուին Տիգրան Մեծին, քանի որ նորայայտ դրամը հինգ ժանիք ունի Տիգրան Մեծի դրամներուն նման: Նման առարկութեան մը ընթացքին ի՞նչպէս բացատրել այն իրողութիւնը, որ ցարդ Տիգրան Մեծին տրուած բոլոր դրամներուն վրայէն բացակայ են Տիգրան Ա.ի դրամներուն վրայ երեւցող մակդիրով յունատառ արձանագրութիւնները, որոնք դրամի ճանաչման ու վերագրման հիմնական կորիզը կը կազմեն: Երկրորդ՝ եթէ 11, 16, 30, 41 թուերը իշխանութեանց տարիներ են, ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ 41 (թիւ 3) թուական ունեցող դրամ մը, իր գահակալութեան վերջակէ-

21. Տիգրանակերտէն 150 քմ. հարաւ-արեւելք կը գտնուի Մծբին քաղաքը, ուր յայտնաբերուած է Հ. Սէյրիգի նկարագրած հռչակաւոր դրամագիւտը: Մծբինէն ոչ շատ հեռու, 100 քմ. հիւսիս-արեւմուտք կը գտնուի Իւչտէփէն, ուր պեղումներու ընթացքին յայտնաբերուած են Տիգրան Ա.ի պատկանող հինգ կտոր եւս դրամ: Յաւելեալ տեղեկութեան համար տե՛ս ծանօթագրութիւն թիւ 17:

տին վրայ, տակաւին ունենայ դէպի ձախ հայող կիսանդրի մը եւ խոյրը՝ չորս ժանիքով:

- Ը. Վերոյիշեալ պատճառաբանութիւններէ անկախ, Զ. Պտուկեան²² ցուցակագրեց Տիգրան Մեծի պղնձեայ դրամներու դրամագիւտ մը, բաղկացած՝ 133 կտոր դրամներէ: Ասոնց ալիւմինիւմէ նմանազանութիւնները հեղինակը իրեն ուղարկեց: Հեղինակը²³ նաեւ ցուցակագրեց Տիգրան Մեծի պատկանող երկու դրամագիւտեր, բաղկացած 75 եւ 50 կտոր պղինձներէ: Այս երեք դրամագիւտերուն մէջ մէկ հատ իսկ Տիգրան Ա.ի դրամէն չկար:

Դրամագէտներ զանազան պատճառներէ մղուած՝ յաճախ փորձած են յատկացնել որոշ դրամներ Կրտսեր Տիգրանին: Օրինակ համար Հ. Կղեմէս Սիպիլեանի հրճուանքը մեծ էր երբ կըրցաւ տիրանալ գեղեցիկ ու մօրուսաւոր Տիգրան Թագաւորի մը պղնձեայ դրամին²⁴: Իր ուրախութիւնը բաժնիւնու համար, Հ. Սիմոն Անտոնեանին, Վիեննա, ուղղուած նամակով մը դրամին մասին կը գրէ, «Ինծի կ'ըրեւայ որ փոքր Տիգրանայ ստակն է»²⁵: Եթէ մէկը միայն քննէ Արտաշէսեան հարստութեան արքաներու դրամներուն վրայի դիմանկարները, պիտի իրազեկ ըլլայ որ միայն Տիգրան Դ. (8-5 Ն.Ք.) ունի երկար ու խիտ մօրուք մը: Այլ դրամագէտներ փորձած են Տիգրան Ա.ի պատկերատիպով դրամները տալ Կրտսեր Տիգրանին: Իրողութիւնը այն է, որ Տիգրան Մեծի դաւաճան որդիէն՝ Կրտսեր Տիգրանէն մեզի դրամ չէ հասած:

Քննարկութեան մը արդիւնքը եթէ պէտք է ներկայանայ իբրեւ դրամագիտական գիտութեան ներդրում մը, ո'չ երեւակայական եւ ո'չ ալ ենթադրական, ըլլալու է հիմնուած դրամա-

22. ՊՏՈՒԿԵԱՆ Զ., Տիգրան Մեծի պղնձեայ դրամներու դրամագիւտ մը եւ Արտաշէսեան հարստութեան դրամագիւտ մը, *Լոս Անճելըս*, 1991:
23. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Ե. Թ., «Տիգրան Բ.ի քաղկոսներու դրամագիւտ մը», «Բաղմալէպ», հատոր ԺՄԱ, 1993, էջ 182-182, նաեւ *"A Hoard of 50 Coppers of Tigranes II,"* Հայ դրամագիտական Հանդէս, հատոր XXI, Մարտ 1995, էջ 15-16. Նոյնները *Armenian Numismatic studies*, էջ 55-94, տախտակ 24-25:
24. Սոյն դրամի պատկերին համար տե՛ս ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Ե. Թ., ACV, տախտակ 12, թիւ 162: ՊՏՈՒԿԵԱՆ Զ., *"A Classification of the Coins of the Artaxiad Dynasty of Armenia,"* American Numismatic Society Museum Notes, հատոր XIV, 1968, էջ 41-66, տախտակ IX-XI. նաեւ *Selected Numismatic Studies*, *Լոս Անճելըս*, 1981, էջ 111-141, թիւ 32:
25. ՄԱՆԵԱՆ Հ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ, «Սիպիլեանի մամակները. Հետաքրքրական հատուածներ Հ. Կղեմէս Սիպիլեանի մամակներէն ուղղուած Հ. Սիմոն Անտոնեանին», Հայ Դրամագիտական Հանդէս, հատոր Դ., 1978, էջ 19-28, 1872 Հոկտեմբեր 13/25, Կ. Պոլիս:

գիտական հարազատ եւ ո՛չ խեղաթիւրուած տուեալներու վրայ: Դրամագէտ մը միայն պէտք է կարողանայ քննել հարազատ դրամը եւ նոյն աղբիւրէն քաղուած տուեալները:

Ուրեմն, հիմնուած խնդրոյ առարկայ դրամներու (թիւ 1, 2ա, 2բ, 3, 4, 5) պատկերազրութեանց (iconography), ոճին (style), կերտուածքին (fabric) ու խորագրութեանց (inscription) վրայ՝ կարելի է զանոնք յատկացնել մի միայն հայոց Արտաշէսեան Տիգրան Ա. արքային (123-96 Ն.Ք.):

Տիգրան Մեծ (95-56 Ն.Ք.)

Տիգրան Բ. ազատ արձակուեցաւ «եօթնասուն հովիտներ»²⁶ ու փոխարէն, զոր Պարթեւաստան պահանջեց իբր փրկագին: Ազատ արձակուելէ յետոյ, Տիգրան ամուսնացաւ Պոնտոսի Միհրդատ 2. Եւպատորի դստեր հետ, կցեց Մոփքն ու Կապադովկիան Մեծ Հայքին: Ապա Տիգրան վերագրուեց Պարթեւաստանի զիջած իր «եօթնասուն հովիտներ»ը եւ հարկադրեց Պարթեւաստանին հրաժարիլ «Արփայից արփայ» տիտղոսէն, զոր Տիգրան արձանագրեց իր դրամներուն վրայ: Տիգրան շարունակեց ընդարձակել իր հողերը դրաւելով Միջագետքն ու Կիլիկիան, «հրակիրուեցաւ» կառավարելու Սիրիան, Փրենիկիան ու Պաղեստինը²⁷: Տիգրան Մեծ այսպիսով ստեղծեց լայնածաւալ աշխարհակալութիւն մը եւ կերտեց նոր քաղաքամայր մը, Տիգրանակերտ, իր կայսրութեան աշխարհագրական կեդրոնը:

Հռոմ պատերազմի մէջ էր Տիգրանի աներ՝ Պոնտոսի Միհրդատ Եւպատոր թագաւորին հետ: Միհրդատ պարտուեցաւ եւ ապաստանեցաւ Հայաստան: Երբ Տիգրան մերժեց յանձնել Միհրդատը հռոմէացիներուն, Լուկուլլոս առանց պատերազմի յայտարարութեան յանկարծ արշաւեց Տիգրանակերտին վրայ 69 Ն.Ք. Զուականին: Տիգրանակերտ գրաւուեցաւ ու կողոպուտի ենթարկուեցաւ: Լուկուլլոս բռնադրաւեց 8,000 տաղանդ Տիգրանակերտի զանձարանէն եւ իբրեւ աւար, իւրաքանչիւր հռոմէացի զինուորին բաժին ինկաւ 800 դրամա արծաթ դրամ²⁸: Տիգրան կրցաւ փրկել արքունի ընտանիքը եւ իր զանձատան պարունակութեան մէկ մասը: Լուկուլլոս շարունակեց հետապնդել Տիգրանը, բայց հայոց խուսափումը վճռական ճակա-

26. ՀժՊ. Հատոր Ա, էջ 556:

27. Նշուած աշխատանք, էջ 558-565:

28. ՄԱՆԱՆԴԻԱՆ, էջ 207, «Տիգրան Բ. եւ Հռոմը», երկեր, Հատոր Ա., Երեւան, 1977, էջ 526:

տամարտէ մը, լեռնային պաշտպանողական ու փոքր պատերազմ վարելը, ինչպէս նաեւ Հայաստանի ցուրտ ձմեռը, ուժասպառ ըրաւ հոռմէական բանակը եւ հարկադրեց Լուկուլլոսին ետ նահանջել: Տիգրան վերագրաւեց իր հողերը եւ ազատագրեց Պոնտոսը հոռմէացիներու տիրապետութենէն: Լուկուլլոս ետ կանչուեցաւ Հռոմի ծերակոյտին կողմէ եւ Պոմպէոս ստացաւ բարձրագոյն հրամանատարութիւն արեւելեան պատերազմը շարունակելու եւ յաջողութեամբ վերջացնելու համար:

Հռոմ Պոմպէոսին ուղարկեց Փոքր Ասիա, ուր ան կրցաւ համախմբել նոր զօրքեր: Պոմպէոս արշաւեց Պոնտոսին վրայ եւ Միհրդատ անգամ մը եւս ճակատամարտէն պարտուած փախաւ ու փորձեց ապաստանիլ Հայաստան: Մերունի Տիգրան տեսնելով որ անկարելի պիտի ըլլայ պատերազմիլ թէ հոռմէացիներուն դէմ, թէ պարթեւներուն դէմ եւ թէ իր դաւաճան որդիին դէմ, որ նաեւ կ'արկցէր Պոմպէոսին, հաշտութեան բանակցութիւն վարեց Պոմպէոսին հետ եւ ընդունեցաւ պայմանները՝ վճարեց 6,000 տաղանդ հոռմէացիներուն, պահեց «Արփայից արփայ» տիտղոսը, Մեծ Հայքն ու հարեւան քիչ մը հողեր իր հսկայ կայսրութենէն²⁹:

Տիգրան Մեծի (95-56 Ն.Ք.) դրամները

Տիգրան Մեծ, իր գազաթնակէտին, ղեկավարեց Սիւրիոյ բոլոր դրամահատանները, որոնք ըստ սելեւկեան աւանդութեան, թողարկած են գեղատիպ արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներ: Իր դրամները հատուած են բազմաթիւ դրամահատաններ՝ Արտաշատ, Տիգրանակերտ, Մծբին (Նիսիբիս), Անտիոք, Դամասկոս եւ այլուր: Ընդունուած դրամագիտական կարծիքը այն է, թէ իր արծաթ դրախմաներն ու չորեքդրամեանները, դրուագուած՝ Բախտի պատկերով եւ արձանագրուած ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ հատուած են Արտաշատի դրամահատարանին մէջ: Արդար ըլլալու համար հոս պէտք է յիշել, թէ երբ Լուկուլլոս Տիգրանակերտը կողոպտեց, բոլոր կողոպուտին հաշիւը տրուած է դրախմայով³⁰: Ուրեմն շատ հաւանական է, թէ Տիգրանակերտ դրամահատարան մըն էր ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ արձանագրուած դրախմաներու համար:

29. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ, նշ. աշխ., նոյն կարգով, 226-241, 560-588:

30. Ըստ պատմական աղբիւրներու, երբ Լուկուլլոս բոլոր գանձերը բռնագրաւած էր եւ իր զինուորներուն միջոցաւ Տիգրանակերտը կողոպուտի

Տիգրան թողարկեց նաեւ բազմաթիւ տեսակ պղնձեայ դրամներ որոնց ետին պատկերուած է քառաձի մարտակառք, Բախտ, Վահագն, Յաղթանակ, ամաթեղջիւր, հասկ, նոճի, արմաւենիի ճիւղ, եռոտանի, լախտ, փիղ, ձի, Արգէտս լեռը եւ այլ պատկերատիպեր³¹:

Ինչպէս նախապէս ակնարկուեցաւ, Տիգրան Մեծի այս դրամները որոնք ունին պատանիի մը դիմանկարը, տրուած են որոշ դրամագէտներու³² կողմէ «Կրտսեր» Տիգրանի մը, այսինքն Տիգրան Մեծի դաւաճան որդիին, որ կ'աջակցէր Պոմպէոսին: Իրողութիւնը այն է, թէ Տիգրան Մեծի դրամները արձանագրուած յունատառ «Արքայ Տիգրանի» ունին առ հասարակ պատանիի մը դիմանկարը:

«Արքայից արքայ Տիգրանի» խորագրութեամբ դրամներ

Տիգրանի դրամաւատարաններէն ոմանք դրուագած են իր դրամները «Արքայ Տիգրանի» (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ) խորագրութեամբ, իսկ ուրիշներ՝ «Արքայից արքայ Տիգրանի» ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ): Այս վերջին տիտղոսը դրուագուած է Հայաստանի դրամաւատարաններուն մէջի թողարկուած բոլոր արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներուն վրայ: Ուշադրութեան արժանի է, որ Հայաստան թողարկուած բոլոր արծաթեայ ու պղնձեայ դրամները զինք աւելի չափահաս կը ներկայացնեն քան թէ Սելեւկիոյ դրամաւատարաններունը: Սելեւկեան դրամաւատարաններուն մէջ ալ կան դրամներ, որոնք զինք չափահասի դիմանկարով քանդակած են: Հոս մեր խօսքը ընդհանուր թողարկումներու մասին է:

6. Զորեփդրամեան

Ակողմ. Տիգրան Մեծի կիսանդրին չափահասի դիմանկարով դէպի աջ, մաքուր ածիլուած եւ գլխուն՝

ենթարկած, փողբանոցի զրաւուած զանձերէն, իրբեւ աւար, իւրբան-չիւր հոռմացի զինուորին բաժինը կը հաշուարկուի արծաթ դրամայով: Հոս ոչ մէկ խօսք չորեքդրամանի մասին, այլ բոլոր աւարը դրամայէ բաղկացած է: Տե՛ս ՄԱՆԱՆԴԻԱՆ 8., *Tigrane II et Rome*, Լիզբոն, 1963, էջ 121, նաեւ Քննական տեսութիւն հայ ժողովրդի պատմութեան, Հատոր Ա., Երեւան, 1945, էջ 207: Տե՛ս նաեւ ծանոթագրութիւն թիւ 28:

31. ՊՏՈՒԿԵԱՆ, էջ 47-68, թիւ 7-128, տախտակ 1-6: ՆՆՐՍԷՍՅԱՆ, ACV, էջ 57-74, թիւ 27-122, տախտակ 2-9:

32. FOSS, նշ. աշխ.: TEKIN, նշ. աշխ.:

մարդարտաշար Հինգ ժանիքով հայկական խոյրը: Նոյրին Հինգ գազաթները շինուած են եռանկիւնաձեւ Հինգ ժանիքէ: Ապարօշը հանգուցուած է գլխուն ետին եւ ծայրերը ազատ ուն ի վար կ'իջնեն: Թագի ներքեւ միացած են ականջակալն ու վզկալը: Նոյրը զարդարուած է ութթեւանի աստղով՝ կողքերուն մէկական արծիւ, որոնք իրարու կը նային: Երիգակերպ հանգուցաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Բախտը, աշտարակաձեւ թագը գլխուն, քօղարկուած, ժայռի մը վրայ դէպի աջ նստած, աջ ձեռքով արմաւենիի ճիւղ մը բռնած. ոտքերուն տակ՝ ջուրի աստուածութիւնը մարմնացնող երիտասարդ մը դէպի աջ կը լողայ: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտին մէջ դիցուհիի հայեացքի առջեւ՝ ՀԱ տառերը, իր բռնած արմաւենիի ճիւղի աջին՝ Α, իսկ ամենաներքեւը՝ ΕΚ տառերը: Դափնեպսակ շրջափակ:

Տուեալ. ԱՐ 30 մմ, 16.42 գ. (ԱՀԴ 8, ՀԴԱ 27) ՀՊՊԹ

7. Դրախմա

Ակողմ. Յի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Յի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΒΑΣΙΛΕΩΝ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտին մէջ դիցուհիի հայեացքին առջեւ՝ ՀԱ տառերը, իր բռնած արմաւենիի ճիւղի աջին՝ Θ, իսկ ամենաներքեւը՝ ΕΚ տառերը:

Տուեալ. ԱՐ 19 մմ, 4.07 գ. (ԱՀԴ 78, ՀԴԱ 40) ԵՆ

8. Քառածի մարտակառք, չորս քաղկոս

Ակողմ. Յի նման:

Բեկողմ. Թագաւորը կը վարէ դէպի ձախ արշաւող քառածի մարտակառք մը: Ան ձախ ձեռքով կը բռնէ ձիերուն սանձը եւ իր աջ ձեռքովը՝ անորոշ առարկայ մը: Յունատառ խորագրութիւնը վերեւ դէպի աջ՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ներքեւը դէպի աջ՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΤΙΓΡΑΝΟΥ:

Տուեալ. ՊՂ 20 մմ, 6.66 գ. (ՀԴԱ 44)

ԵՆ

9. Բախտ, չորս ֆաղկոս

Ակողմ. Եի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Եի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտին մէջ դիցուհիի հայեացքին առջեւ՝ Ա տառը, իր բռնած արմաւենիի ճիւղի աջին՝ Η, իսկ ետին՝ Δ տառը:

Տուեալ. ՊՂ 23 մմ, 7.24 գ. (ԱՀԴ 94, ՀԴԱ 49)

ԵՆ

10. Բախտ, չորս ֆաղկոս, առանց դաշտի նշանի

Ակողմ. Եի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Եի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտի մէջ նշանագիր չկայ:

Տուեալ. ՊՂ 21 մմ, 7.81 գ. (ԱՀԴ 92, ՀԴԱ 51)

ԵՆ

Բաղդաստել այս երկու պղնձեայ դրամները (թիւ 9, 10) իրարու հետ ու նշմարել տարբերութիւնները դիմանկարներուն, ինչպէս նաեւ ետին քանդակուած դիցուհիի կերպարանքներուն: Անկասկած տարբեր քանդակագործներու կերտուածք ու թերեւս ալ տարբեր դրամահատարաններու թողարկումներ են:

11. Վահագն, երկու ֆաղկոս

Ակողմ. Եի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Մօրուսաւոր մերկամարմին Վահագնը կանգնած, ձախ կը հայի: Աջ բազուկին վրայ կայ առիւծի մորթ, իսկ ձախ բազուկով կը յենի լախտի մը վրայ: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, ձախին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Վահագնի աջին Ա տառը, իսկ ձախին՝ Τ: Կէտաւոր շրջափակ:

Տուեալ. ՊՂ 16 մմ, 4.07 գ. (ԱՀԴ 101, ՀԴԱ 66)

ԵՆ

12. Ամաթեղջիւր, մէկ ֆաղկոս

Ակողմ. Եի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Ամաթեղջիւր, վերի կէսը դէպի աջ, աջին ու ձախին խաղողի ողկոյգներ, խակ վերը՝ այլ պտուղներ: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Առատութեան եղջիւրին տակը՝ T/A:

Տուեալ. ՊՂ 14 մմ, 3.08 գ. (ԱՀԴ 104, ՀԴԱ 94) ԵՆ

13. Հասկ, մէկ փաղկոս

Ակողմ. 6ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Յորենի հասկ: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Հասկի ցողունին աջին՝ դաշտին մէջ A տառը, հասկին տակը՝ ΔΗ տառերը:

Տուեալ. ՊՂ 15 մմ, 1.88 գ. (ԱՀԴ 107, ՀՀԴԱ 104) ԵՆ

«Արփայ Տիգրամի» խորագրութեամբ դրամներ

Տիգրանի կայսրութեան մաս կազմող եւ Հայաստանի հարաւային կողմերը գտնուող երկիրներու մէջի դրամահատարանները իրենց քով թողարկուած դրամները արձանագրեցին ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ խորագրութեամբ: Անտիոքի եւ Դամասկոսի դրամահատարաններուն մէջ թողարկուած դրամներու համար այս խորագրութեան ձեւը կասկածէ դուրս է: Միեւնոյն ատեն պէտք է ընթերցողին ուշադրութենէն վրիպի այն դրութիւնը, թէ Սելեւկիա հատուած արծաթեայ ու պղնձեայ դրամները Տիգրանին դիմանկարը քանդակած են ընդհանուր առմամբ շատ աւելի երիտասարդ քան թէ իր տարիքը: Ո՛չ բոլորին, բայց մեծամասնութեանց վրայ անոր դիմագիծը ունի պատանիի ու երիտասարդի արտայայտութիւնը: Յունատառ Արփայ Տիգրամի տիտղոսով բոլոր դրամներուն վրայի դիմանկարները ունին իրենց իւրայատուկ տարբերութիւնները, ինչպէս նաեւ մենագիրները:

14. Զորեփդրամեան, պատանիի դիմանկարով

Ակողմ. Տիգրան Մեծի կիսանդրին պատանիի դիմանկարով դէպի աջ, մաքուր ածիւրած եւ զլիւռն՝ մարգարտաշար հինգ ժանիքով հայկական խոյրը: Խոյրին հինգ ժանիքները չինուած են իրա-

րու վրայ նստած երկու գոհարներէ: Ապարօշը հանգուցուած է գլխուն ետին եւ ծայրերը ազատ ունի ի վար կ'իջնեն: Թագի ներքեւ միացած են ականջակալն ու վզկալը: Խոյրը զարդարուած է ութթեւանի աստղով՝ կողքերուն մէկական արծիւ, որոնք իրարու կը նային: Երիզակերպ հանգուցաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Անտիոք քաղաքին Բախտը, աշտարակաձեւ թագը գլխուն, քողարկուած, ժայռի մը վրայ նստած, աջ ձեռքով արմաւենիի ճիւղ մը բռնած. ոտքերուն տակ՝ Որոնդէս գետի աստուածութիւնը մարմնացնող երիտասարդ մը դէպի աջ կը լողայ: Յունաստառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտին մէջ արմաւենի ճիւղի աջին՝ Α մենագիրը: Ա մենագիրը ժայռին վրայ: Դափնեպսակ շրջափակ:

Տուեալ. ԱՐ 28 մմ, 16.37 գ. (ԱՀԴ 27/17, ՀԴԱ 31) ԵՆ

15. Զորեփղրամեան, կայսերական կերպարով

Ակողմ. Ճին նման, բայց չափահաս ու կայսերական արտայայտութեամբ դիմանկար մը: Խոյրին հինգ ժանիքները կազմուած են իրարու վրայ նստած երեք գոհարներէ, ուր ամենաներքեւի գոհարը ամենամեծն է եւ ամէնէն վրայինը՝ ամէնէն փոքրը կամ ալ տակի երկու գոհարներուն իւրաքանչիւրը կը բաղկանայ երկու մասերէ: Երիզակերպ հանգուցաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. 14ի նման, բայց հաստուած է մեծ տրամագիծով մետաղի վրան: Յունաստառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դիցուհին իր աջ ձեռքով կը բռնէ ժապաւէն մը որ կը նմանի Ω տառին: Σ մենագիրը ժայռին վրայ: Դափնեպսակ շրջափակ:

Տուեալ. ԱՐ 29 մմ, 13.61 գ. (ԱՀԴ 22, ՀԴԱ 33) ԵՆ

Բաղդասեւ թիւ 9ի, 11ի, 12ի, 15ի դիմանկարները իրարու հետ եւ նշմարել նմանութիւնը: Միւս կողմէն բաղդասեւ թիւ 14, 15, 16, 17 չորեքդրամեանները ու նշմարել տարբերութիւնները խոյրերուն, դիմանկարներուն ու ետին քանդակուած դիցուհի-

ներուն: Ձորեքաղբամաններուն իւրաքանչիւրին կաղապարը գործն է տարբեր քանդակագործի մը եւ անկասկած կտրուած մէկէ աւելի դրամա-հատարաններուն մէջ:

16. Ձորեքաղբաման, բարձր խոյրով

Ակողմ. 14ի նման, բայց երիտասարդի դիմանկարով: խոյրին հինգ նեղ ժանիքները շատ բարձր են եւ կազմուած են մանր գոհարներէ որոնք եռանկիւնի ձեւ կու տան խոյրի ժանիքներուն: Երիզակերպ հանգուցաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. 14ի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտին մէջ արմաւենի ճիւղի աջին՝ Դ: Դափնեպսակ շրջափակ:

Տուեալ. ԱՐ 26 մմ, 16.15 գ. (ԱՀԴ 40, ՀԴԱ 35) ԵՆ

17. Ձորեքաղբաման, ասուպով

Ակողմ. 14ի նման, սակայն պատանիի դիմանկարով եւ խոյրը զարդարուած է ութթեւանի աստղով, որու ժամը 5ի վրայի ճառագայթը վերածուած է ասուպի մը: Աստղի կողքերուն մէկական արծիւ չկայ: Երիզակերպ հանգուցաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. 14ի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Լուղորդի տակ, ամենաներքերը ΣΩ տառերը: Դափնեպսակ շրջափակ:

Տուեալ. ԱՐ 28 մմ, 16.35 գ. (ԱՀԴ 10, ՀԴԱ 28) Նախկին ՎԱ

18. Դրախմա, ասուպով

Ակողմ. 17ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. 17ի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտին մէջ արմաւենի ճիւղի աջին՝ Ω տառը: Դափնեպսակ շրջափակ:

Տուեալ. ԱՐ 20 մմ, 3.39 գ. (ԱՀԴ 49, ՀԴԱ 39, ՍԲ 1114, ԻԲ 855) Նախկին ՆԳ

19. Բախտ, չորս ֆաղկոս

Ակողմ. 14ի նման, Տիգրանի կիսանդրին պատանիի դիմանկարով դէպի աջ, գլխուն՝ մարգարտաշար հինգ ժանիքով հայկական խոյրը, բայց վեց ճառագայթով աստղին վրայի ժամը 5ին թեւը փոխարինուած է հաստ գիծով մը, որ շեղակիօրէն վեր կը բարձրանայ, նմանելով ասուպի մը եւ խոյօղի մը կերպարանքը կ'առնէ, խորհրդանշելով արծիւ մը: Կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. 18ի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ:

Տուեալ. ՊՂ 19 մմ, 8.08 գ. (ԱՀԴ 108, ՀԴԱ 46)
Նախկին ձև

20. Յաղթանակ, չորս ֆաղկոս

Ակողմ. 18ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Յաղթանակը դէպի ձախ կը յառաջանայ, երկընցուցած աջ ձեռքով բռնելով պսակ մը եւ ձախ ձեռքը՝ վար իջած: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Յաղթանակին տակը ΔΗΜΟ տառերը:

Տուեալ. ՊՂ 20 մմ, 6.55 գ. (ԱՀԴ 114, ՀԴԱ 78) ԵՆ

Ասոնցմէ թիւ 20 դրամին նորայայտ դիմանկարը առաջին անգամ է որ կը տպուի: Բաղդատել թիւ 18ի եւ 20ի դիմանկարները իրարու հետ եւ նշմարել նմանութիւնը: Նոյն իսկ անփորձ դրամագէտի մը համար յստակօրէն ակնյայտ կրնայ ըլլալ, թէ այս երկու դրամներու երեսները զարնուած են նոյն կաղապարով եւ ձեռակերտն են նոյն փորագրիչին: Առաջինը արծաթեայ դրամն է եւ աւելի լաւ վիճակի մէջ, վերջինը չորս քաղկոսնոց պղնձեայ դրամ մըն է ու աւելի մաշած: Այս երկու դրամները կը փաստեն, թէ ասուպով աստղ ունեցող արծաթեայ ու պղնձեայ դրամները թողարկուած են նոյն դրամահատարանին մէջ կամ կաղապարները քանդակուած՝ նոյն աշխատանոցին մէջ:

21. Յաղթանակ, մէկ ֆաղկոս

Ակողմ. 16ի նման, բայց չափազանց արուեստալից քանդակուած Տիգրանի դիմանկար: Խոյրը ունի չորս

սուր ժանիքներ փոխան սովորական հինգ ժանիքներու: Մանր գոհարներ կը զարդարեն խոյրը ու կը կազմեն խաչ մը, նաեւ քառանկիւնի մէջի յաւելեալ կէտերը խաչին կու տան ութ ճառագայթով աստղի կերպարանք մը:

Ձախ դաշտին մէջ առկայ է աչքառու A տառը:

Բեկողմ. Յաղթանակը դէպի ձախ կը յառաջանայ, երկընցուցած աջ ձեռքով բռնելով պսակ մը եւ ձախ ձեռքը՝ վար իջած: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ:

Տուեալ. ՊՂ 16 մմ, 2.93 գ. (ԱՀԴ 120, ՀԴԱ 89) ՄՄ762

Բաղդատել այս երկու Յաղթանակի տիպով դրամները (թիւ 20 եւ 21) իրարու հետ ու նշմարել տարբերութիւնները դիմանկարներուն, ինչպէս նաեւ ետին քանդակուած Յաղթանակի կերպարանքներուն: Նախորդ դրամը ետին ունի դաշտի տառեր (ΔΗΜΟ)³³, մինչդեռ վերջինը զարնուած է A տառով արքայի խոյրին ետեւը: Փաստ չկայ, որ A տառը կը ներկայացնէ Արտաշատ քաղաքը: Թիւ 21 դրամին Յաղթանակը ունի նուրբ մարտին մը եւ աւելի կարճ թեւ: Անկասկած տարբեր քանդակագործի կերտուածք եւ տարբեր դրամահատարանի թողարկումներ են: Բաղդատել նաեւ թիւ 16ի եւ 21ի դիմանկարները իրարու հետ եւ նշմարել նմանութիւնները առանց բիւրի աչքերուն, այտերուն, սրածայր քիթերուն, ետ քաշուած կզակներուն: Անկասկած նոյն քանդակագործ վարպետի աշխատանք են:

22. Նոնիի ծառ, մէկ ֆաղկոս

Ակողմ. 19ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Նոնիի ծառ: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ [ΒΑΣΙΛΕΩΣ], ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ:

Տուեալ. ՊՂ 13 մմ (ՀԴԱ 106) ԳՀ 165-518

33. Ժամանակին այս ուղղութեամբ Պերճ Կարապետեան զեկուցեց ուսումնասիրութիւն մը դրամագիտական միջազգային համագումարին, «Monnaies de bronze inédite de Tigrane le Grand, frappée à Démétrias», Actes du Congrès International de Numismatique, հատոր II, 6-11 Յուլիս 1953, տպուած Փարիզ, 1957ին, էջ 133-136: Հոս վերոյիշեալ մենագրերու առաջին երեք տառերը կը ներկայացնեն դրամահատութեան վայրը՝ Դեմետրիաս քաղաքը: Յարդ այս տեսակէտը չէ ընդունուած:

23. Արմաւեցիի ցիւղ, մէկ ֆաղկոս

Ակողմ. 19ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Արմաւենիի ճիւղ: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Արմաւենիի ճիւղին տակը՝ ΗΜΟ տառերը:

Տուեալ. ՊՂ 19 մմ, 4.20 գ. (ՀԴԱ 110) ԵՆ

Բաղդատել թիւ 14ի եւ 23ի դիմանկարները իրարու հետ եւ նշմարել նմանութիւններն ու պատանիի արտայայտութիւնները:

24. Արմաւեցիի ցիւղ, ծաղիկով, մէկ ֆաղկոս

Ակողմ. 19ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Արմաւենիի ճիւղ, որու ձախին ծաղիկ բացուած է: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Արմաւենիի ճիւղին տակը՝ ΔΗΜ տառերը:

Տուեալ. ՊՂ 17 մմ, 2.85 գ. (ԱՀԴ 121, ՀԴԱ 108) ԵՆ

Բաղդատել այս երկու արմաւենիի ճիւղի տիպերով պղնձեայ դրամները իրարու հետ ու նշմարել տարբերութիւնները դիմանկարներուն, ինչպէս նաեւ ետին քանդակուած արմաւենիի ճիւղերուն ու դաշտին ներքեւի տառերը, մին ունի շիտակ ուղղահայեաց ճիւղ եւ ΗΜΟ տառերը, իսկ միւսը՝ դէպի ձախ թեքուող ճիւղ մը որ ծաղիկ ունի եւ ΔΗΜ տառերը: Կրնան ըլլալ տարբեր քանդակագործի աշխատանք սակայն նոյն դրամահատարանի թողարկումներ:

25. Եռոտանի կաթսայ, մէկ ֆաղկոս

Ակողմ. 19ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. Եռոտանի կաթսայ մը, որմէ կը բարձրանան երեք սարդենիի ճիւղեր: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Եռոտանիին տակը՝ ΗΜΟ տառերը:

Տուեալ. ՊՂ 19 մմ, 2.83 գ. (ԱՀԴ 122, ՀԴԱ 111) ԵՆ

26. Լախտ, մէկ ֆաղկոս

Ակողմ. 19ի նման, կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. *Լախա: Յունաստառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Լախտին տակ՝ ΔΗ տառերը:*

Տուեալ. ՊՂ 19 մմ, 2.17 գ. (ՀԴԱ 115) ԵՆ

27. Փիղ, չոքս փաղկոս

Ակողմ. 16ի նման, ձախ դաշտին մէջ A տառը:

Բեկողմ. *Փիղ մը դէպի ձախ, կնճիթը վեր: Յունաստառ խորագրութիւնը վերեւ՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ներքեւ՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Անորոշ դաշտի նշաններ:*

Տուեալ. ՊՂ 18 մմ, 6.97 գ. (ԱՀԴ 124, ՀԴԱ 118) ԶՊ

28. Զի, արածող, կէս փաղկոս

Ակողմ. 19ի եւ յատկապէս 24ի նման, կէտնւոր շրջափակ:

Բեկողմ. *Զի մը դէպի աջ, գլուխը վար ու կ'արածի: Յունաստառ խորագրութիւնը վերեւ՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձիուն ներքեւ՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դաշտին մէջ ձիու ձախին ΔΗΜΟ տառերը:*

Տուեալ. ՊՂ 13 մմ, 1.75 գ. (ՀԴԱ 121) Նախկին ձԿ

Բաղդատել թիւ 24ի եւ 28ի դիմանկարները իրարու հետ եւ նշմարել նմանութիւնները:

«Արփայ Տիգրամի» խորագրութեամբ Դամասկոսի դրամները

Տիգրանի Դամասկոս հատուած դրամները ոճով տարբեր են այն դրամներէն, որոնք թողարկուած են Արտաշատ, Տիգրանակերտ, Մծբին, Անտիոք եւ այլ դրամահատարաններ: Դամասկոսի մէջ ինք կտրեց արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներ, որոնց վրայի դիմանկարները իրարու շատ կը նմանին: Իր դրամները առ հասարակ ունին երիտասարդի մը դիմանկարը: Ընդհանուր առմամբ, դամասկեան պղինձները ունին կոշտ կերտուածք մը եւ շուտով կը զանազանուին միւս դրամահատարանի թողարկումներէն:

29. Զորեփդրամեան

Ակողմ. *Տիգրան մեծի կիսանդրին երիտասարդի դիմանկարով՝ դէպի աջ, մաքուր ածիւրուած եւ գլխուն՝*

մարգարտաշար հինգ ժանիքով հայկական խոյրը: Ապարօշը հանգուցուած է գլխուն ետին եւ ծայրերը ազատ ուսն ի վար կ'իջնեն: Թագի ներքեւ միացած են ականջակալն ու վզկալը: Խոյրը ձախին զարդարուած է ութթեւանի աստղով, աջին՝ արծուի նմանող շեղակի հաստ կոր գիծ մը, գլխու նմանող ծայրը դարձուցած է դէպի աստղը: Երիզակերպ հանգուցաւոր շրջափակ:

Բեկողմ.

Դամասկոս քաղաքին Բախտը, աշտարակաձեւ թազը գլխուն, քողարկուած, ժայռի մը վրայ նստած է դէպի ձախ: Իր ոտքերուն տակ՝ Խրիսարոս գետի աստուածութիւնը մարմնացնող հանդիպահայեաց մերկամարմին լողացողի մը կիսանդրին: Բախտը իր աջ բազուկը երկարած է եւ ձախով կը բռնէ ամաթեղջիւր մը: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դուրսի դաշտի ձախին, Բախտի ձեռքին վերեւ լճմենագիրը: Ձեռքին տակը՝ ΘΕ տառերը ՕΦ տառերուն վերեւ: Ներսի դաշտի ձախին, թեւին տակը՝ Α տառը: Վարի եզրին, լուղորդին տակը՝ ΒΜΣ (70-69 Ն.Ք.): Դափնեպսակ շրջափակ:

Տուեալ.

ԱՐ 28 մմ, 15.79 գ. (ՍՄ 148, ԱՀԴ 13, ՀԴԱ 29)
ԲԹ

Բոլոր տեղեկագրուած Դամասկոսի արծաթեայ դրամները չորեքդրամեաններ են, որոնցմէ վեց օրինակ ծանօթ են: Հիմնական պատկերագրութիւնը գրեթէ նոյնն է բոլորին վրայ: Դամասկոսի չորեքդրամեանները ունին այլ յատկանշական կէտ մը, արձանագրուած են սելեւկեան տոմարակալութեան հատանման թուականով, որոնք համապատասխան են Ն.Ք. 72-71 (AMΣ), 71-70 (BMΣ), 70-69 (ΓMΣ) թուականներուն: Տիգրան Մեծի միայն այս դրամներուն վրայի թուագրութիւնը կ'ընդունուի առանց առարկութեան բոլոր դրամագէտներու կողմէ անխտիր: Տիգրանի Դամասկոս հատուած պղնձեայ դրամներուն վրայ թուական չէ արձանագրուած, սակայն պատկերագրութիւնը շատ նման է արծաթներուն: Նոյնիսկ անփորձ դրամահաւաքի մը աչքէն չի վրիպիր այս մէկ յատկանշական կէտը:

30. Դամասկոսի Բախտը նստած, չորս քաղկոս

Ակողմ. 29ի նման:

Բեկողմ. 29ի նման: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դուրսի դաշտի ձախին, ձեռքին տակը՝ ΘΦ տառերը ՕΦ տառերուն վերեւ: Կէտաւոր շրջափակ:

Տուեալ. ՊՂ 21 մմ, 7.34 գ. (ՄՄ 152, ԱՀԴ 110, ՀԴԱ 61)
ԵՆ

Տիգրանի Դամասկոսի Բախտը դէպի ձախ նստած տիպով պղնձեայ դրամներուն կոնակները ոճով շատ նման են Արետաս Գ.ի պղնձեայ դրամներուն³⁴: Արետաս Գ. (84-72 Ն.Ք.) Թագաւորն էր Նաբաթէային, նախապէս իշխած Դամասկոսի վրայ: Նաբաթէան Հին երկիր մըն էր Պաղեստինի արեւելքն ու Հարաւարեւելքը, Համապատասխան՝ արդէ Յորդանանին:

31. Դամասկոսի Բախտը կանգնած, երկու փաղկոս

Ակողմ. 29ի նման: Երիզակերպ Հանգուցաւոր շրջափակ:
Բեկողմ. Դամասկոսի Բախտը՝ կանգնած դէպի ձախ, իր աջ ձեռքը կը Հանգչի դեկի լծակին վրայ եւ իր ձախով կը բռնէ ամաթեղջիւր մը: Սորագրութիւնը թիւ 29ի նման է: Դուրսի ձախ դաշտին մէջ |Δ| մենագիրը: Կէտաւոր շրջափակ:

Տուեալ. ՊՂ 15 մմ, 4.60 գ. (ՄՄ 152, ԱՀԴ 112, ՀԴԱ 62)
ԱՐԸ

32. Դամասկոսի Յաղթանակ, մէկ փաղկոս

Ակողմ. 29ի նման:

Բեկողմ. Յաղթանակը դէպի ձախ կը յառաջանայ, երկընցուցած աջ ձեռքով բռնելով պսակ մը եւ ձախ ձեռքը՝ վար իջած բռնելով արմաւենիի ճիւղ մը: Յունատառ խորագրութիւնը աջին՝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ձախին՝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ: Դուրսի դաշտի ձախին՝ ΘΕ տառերը ՕΦ տառերուն վերեւ:

Տուեալ. ՊՂ 14 մմ, 2.67 գ. (ՄՄ 153, ԱՀԴ 113, ՀԴԱ 91)
ՀՊՊԹ

34. NEWELL E. T., *Late Seleucid Mints in Ake-Ptolemais and Damascus*, Նիւ Եորք, 1939, էջ 94-100, թիւ 146-149, տախտակ 16 եւ 17, յատկապէս տե՛ս դրամ թիւ 147:

«Արփայ Տիգրանի» խորագրուօրհամար Դամասկոսի մորայայտ դրամը

Վերջերս յայտնաբերուեցաւ Դամասկոսի դրամահատարանը դրուագուած նոր պղնձեայ դրամի տիպ մը (թիւ 33 եւ 34), որոնց ետին պատկերուած է Դամասկոսի Բախտը՝ կանգնած դէպի ձախ: Սակայն նորայայտ այս տիպով դրամին վրայ քանդակուած է «պատանի»ի դիմանկար մը³⁵: Այս դրամը մեզի կը հայթայթէ բացակայ օղակը դէպի այն դրամները, որոնք ունին «կրտսեր»ի դիմանկար մը, բայց չեն վերագրուած որեւէ դրամահատարանի մը: Ուշագրաւ է խոյրի աստղին վրայի ժամը 5ին թեւը, որ վերածուած է ասուպի մը: Նիւուէլի պատկերազարդուած դրամը (թիւ 31) նման է աւանդական դամասկեան արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներուն. ունի մէկ աստղ, ալին խոյօղ մը եւ կոշտ ոճ: Մեր նորայայտ նմոյշները շեղում մըն են Դամասկոսի սովորական արծաթէ ու պղինձէ թողարկումներէն: Հոս թագաւորին դիմագիծերը ունին պատանիի մը արտայայտութիւնները եւ նուրբ ոճ. զարդերը կը բաղկանան ասուպէ մը, որ վեց թեւ ունեցող աստղէն կը ճառագայթէ եւ խոյօղի մը ձեւը կ'առնէ: Նոյն իսկ խոյրին հինգ ատամները քանդակուած են աւելի կանոնաւոր: Այս տիպի դիմանկարը ընդհանուր առմամբ նման է թիւ 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26?, 27?, 28, 33, 34 դրամներու դիմանկարներուն: Նորայայտ դրամները (թիւ 33 եւ 34) իրենց ետին չունին դաշտի նշաններ կամ տառեր:

33. Դամասկոսի Բախտը կանգնած, չորս փաղկոս

Ակողմ. 19ի նման: Կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. 31ի նման, առանց դաշտի տառերու:

Տուեալ. ՊՂ 18 մմ, 6.30 գ. (ՀԴԱ 63) ԵՆ

34. Դամասկոսի Բախտը կանգնած, երկու փաղկոս

Ակողմ. 19ի նման: Կէտաւոր շրջափակ:

Բեկողմ. 31ի նման, առանց դաշտի տառերու³⁶:

Տուեալ. ՊՂ 17 մմ, 4.53 գ. (ՀԴԱ 63) ԵՆ

35. Այս տիպի պղնձեայ դրամէն յայտնաբերուեցան երեք պղնձեայ նմոյշներ՝ չորս փաղկոս, երկու փաղկոս եւ կէս փաղկոս: Այս վերջինին դիմանկարին բաւական մաշած ըլլալուն պատճառով այս յօդուածէն դուրս ձգուեցաւ: Յաւելեալ տեղեկութեան համար տե՛ս ACV 64:

36. Վերոյիշեալ բոլոր ցուցակազրուած դրամները ընտրուած են յատկապէս պատկերազարկան տեսակէտով, ուր կարելիութեան սահմաններուն մէջ

ՄԵԾՆ ՏԻԳՐԱՆ ԵՒ Ո՛Ն ՔԷ ԿՐՏՍԵՐ ՏԻԳՐԱՆ

Մեզի համար գործնականութեան սահմաններէն դուրս կ'երեւի, թէ դաւաճան որդի մը, ճամբորդէ Հայաստանէն դէպի Դամասկոս կամ նոյն շրջակայքը, ու հոն կարողանայ թողարկել նման երկար դրամաշարքի համակարգ մը: Ծոփքը Հայաստանի ամէնէն հարուստ շրջաններէն մէկն էր: Պոմպէոսին հետ հաշտութեան պայմանները յարգելու պարագային, ռազմատուգանքը զանձուեցաւ Ծոփքի փողերանոցէն³⁷: Նախապէս Տիգրան Մեծ դրած էր Ծոփքը Կրտսեր Տիգրանի տնօրինութեան ներքեւ: Նաեւ պէտք է մոռնալ որ Կրտսեր Տիգրան Պարթեւ Հրահատ Գ. Թագաւորին փեսան էր: Ուրեմն Կրտսեր Տիգրան կրնար առիթը գտնել ոչ միայն պղնձեայ, այլ նաեւ արծաթեայ դրամ կտրելու: Իբրեւ արդիւնք մեր քննութեան, ցարդ Կրտսեր Տիգրանէն արծաթեայ ու պղնձեայ դրամ էլ յայտնաբերուած: Պատմութիւնը մեզի կը տեղեկացնէ, թէ Կրտսեր Տիգրան, դաւաճանութեամբ աջակցեցաւ Պոմպէոսին: Սակայն 66 Ն.Ք.: Թուականին Կրտսեր Տիգրանն ու իր ընտանիքը ձերբակալուեցան Պոմպէոսին կողմէ ու գերի տարուեցան Հռոմ, հոս մաս կազմելու համար իր յաղթանակի հանդէսին³⁸:

Վերեւ ցուցակագրուած դրամները ակնյայտ կ'ընեն, թէ «Կրտսեր» Տիգրանին ենթադրուած դրամները ուրիշ բան չեն եթէ ոչ Տիգրան Մեծի դրամական համակարգին պատկանող այլ արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներու տարբերակներ: Այս դրամները վստահաբար թողարկուած են հեռաւոր Սելեւկիոյ դրամահատարանի մը մէջ, շատ հաւանաբար Դամասկոսի դրամահատարանը կամ ալ նոյն դրամահատարանի վարիչի ազդեցութեան ներքեւ դրուած արքանեակ դրամահատարան մը, հաւատարիմ մնալով սելեւկեան աւանդական եւ յունական տիրապետող դրամակարային արուեստին, ուր Տիգրան Մեծը աստուածացնելով զինք ներկայացուցած են որպէս յաւերժական ու երիտասարդ արքայ մը:

դիմանկարը ըլլայ յստակ եւ բեկողմի դրուագումն ու նշանադրերը ըլլան ներկայանալի: Օրինակներէ ոմանք ունին երկարաշարք միւսուորներ, ուրիշներ՝ տարբերակներ: Այս յօդուածի ծրին դուրս է ցուցակագրել բոլոր մանրամասնութիւնները:

37. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆ, ԲՈՅԱԿԱՄ տեսութիւն ..., էջ 232-237: Նաեւ «Տիգրան Բ. եւ Հռոմը», Երեւն, Ա. հատոր, Երեւան, 1977, էջ 575-588:

38. ՀԺՊ, հատոր Ա., Երեւան, 1971, էջ 598-599:

Ամփոփում

Վերջին քանի մը տասնամեակներու ընթացքին որոշ դրամագետներ (Բ. Դ. Սուլլիվան, Կ. Ֆոս եւ Օ. Թեքին) յօդուածներ հրատարակեցին Արտաշէսեան հարստութեան որոշ դրամներուն վրայ: Իրենց ուսումնասիրութեան մէջ մերժած են Տիգրան Ա. արքային որեւէ դրամ վերագրել: Փոխարէն, պղնձեայ դրամները որոնց վրայ արքայի կիսանդրին ուղղուած է դէպի ձախ եւ գլխուն դրուած խոյրը ունի չորս ժանիք, յատկացուած են Կրտսեր Տիգրանին: Նմանապէս, Տիգրան Մեծի բոլոր դրամները երիտասարդի դիմանկարով տրուած են Կրտսեր Տիգրանին:

Հիմնուած ժամանակագրական, արձանագրութեանց տիտղոսներուն եւ պատկերագրական ոճին վրայ, կարելի եղած է ցոյց տալ ներկայ յօդուածով, թէ որոշ պղնձեայ դրամական համակարգ մը պէտք է վերագրուի Արտաշէսեան Տիգրան Ա. (123-96 Ն.Ք.) արքային: Տիգրան Ա.-ի դրամական համակարգը կը դիմագրաւէր կազմաւորման շրջան մը, ուր դրամներուն վրայ կիսանդրին կը հայի ձախ եւ մեծամասնութեանց վրայ խոյրը ունի չորս ժանիք: Եզակի մի օրինակ քանդակուած է հինգ ժանիքներով: Այս զօրաւոր փաստ մըն է, թէ դէպի ձախ նայող կիսանդրիով դրամները պէտք է տրուին արքայի մը, իշխած աւելի կանուխ քան Տիգրան Մեծ:

Տիգրան Մեծի կայսրութեան մէջ զանազան ազդուութիւններ կ'ապրէին: Իւրաքանչիւր երկրի մէջ գոյութիւն ունէր տեղական աւանդութիւն մը: Իր գրուած երկիրներու յատկանշական դրամահանքներուն: Հոս դրուագուած Տիգրան Մեծի դրամները հատուեցան ըստ տեղական աւանդութեան, ուր դիմանկարային քանդակագործութիւնը ստացած էր յատուկ դրամահատական արուեստ մը³⁹:

Տիգրան Մեծի Սելեւկիա քանդակուած կաղապարներէն զարնուած արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներուն վրայի դիմանկարները առ հասարակ զինք կը ցուցնեն աւելի երիտասարդ քան թէ իր տարիքը: Հայաստանի մէջ հատուած դրամները աւելի մօտ են իրապաշտ դիմանկարի մը քան թէ Անտիոքի եւ Դամասկոսի դրամահատարանէն թողարկուածները:

Տիգրան 45 տարեկան էր երբ ժողանդեց Արտաշէսեան հարստութեան գահը: Ինք մահացաւ խոր ծերութեան մէջ՝ 85

39. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Ե. Թ., «Տիգրան Բ.ի արծաթմետր դրամագիտ մը», *Բազմալէզ, հատոր ԺԾԳ*, 1995, էջ 230-270. նաեւ՝ *Armenian Numismatic studies*, էջ 12-54, տախտակ 2-23:

տարեկանին: Իր չորեքդրամեաններուն վրայի դիմանկարները կը պատկերացնեն արքան իր կեանքի տարբեր հանգրուաններուն: Դիմանկարները ունին պատանիի, երիտասարդի, չափահաս անձի, ինչպէս նաեւ՝ կայսրի մը կերպարանքը: Տիգրանի չորեքդրամեանները կերտուած են ըստ յունական տիրապետող լաւագոյն դրամահատութեան արուեստին, Սելեւկիոյ դրամահատարաններուն մէջ, ուր Տիգրան Մեծ աստուածացած դիմանկար մը ունի:

Իր պղնձեայ դրամներուն վրայի խոյրերն ու ատոնց վրայի զարդերը քննելէ ետք, յայտնաբերուեցաւ, թէ իրարու նման դրամներուն վրայի արծիւը խորհրդանշող խոյօղը ամբողջովին պարզեցուած է եւ կցուած է աստղի ամէնէն մօտիկ ճառագայթին, հաստ ու երկար դիծը նմանցնելով ասուպի մը: Տիգրանի արծաթեայ դրամները, ուր մենք կը տեսնենք ասուպ մը, նոյն յատկանիշները ունին՝ ասուպով աստղ, նուրբ ոճ եւ պատանիի դիմանկար: Այս պատկերատիպին կը պատկանի իր նոր յայտնաբերուած Յաղթանակի տիպով պղնձեայ դրամի օրինակ մը, ինչպէս նաեւ դամասկեան տիպով երկու պղնձեայ դրամները:

Հիմնուած դրամագիտական տուեալներու եւ երեսներու ոճին վրայ, կարելի է եզրակացնել, թէ սելեւկեան աւանդութեամբ կերտուած դրամը Տիգրան Մեծին տուած է շատ աւելի երիտասարդ դիմանկար մը, որ կը շփոթուի Կրտսեր Տիգրանի մը հետ⁴⁰:

ԵՂԻԱ. Թ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ԱԴԸ Ամերիկեան Դրամագիտական Ընկերակցութեան ժողովածոյ (American Numismatic Society), Նիւ Եորք:
- ԱՀԴ Զարեհ Պտուկեան, Արտաշէսեան հարստութեան դրամները (Coinage of the Artaxiads of Armenia), Վիեննա, 1983:
- ԱՊ Անտրէ Պէշլեանի ժողովածոյ:
- ԱՐ Արծաթ:
- ԲԹ Բրիտանական Թանգարանի (British Museum) ժողովածոյ, Լոնդոն:
- ԳՀ Gerhard Hirschի աճուրդի ցուցակագրութիւն: Auktion 165: Münzen und Medaillen Antiken, Միւնխիւ, Փետրուար, 1990:
- ԵՆ Եղիա Թ. Ներսէսեանի ժողովածոյ:
- ԶՊ Զարեհ Դ. Պտուկեանի ժողովածոյ (Paul Z. Be-doukian):
- ԷԲ E. Bourgey:
- ՀԴԱ Ե. Թ. Ներսէսեան, Armenian Coins and Their Values, Լոս Անճելըս, 1995:
- ՀԺՊ Հայ ժողովրդի պատմութիւն:
- ՀՊՊԹ Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի ժողովածոյ, Երեւան:
- ՀՍՀ Հայկական սովետական հանրագիտարան:
- ԾԿ Ծ. Կէլրէքեանի ժողովածոյ:
- ՆԳ Նուարդ Գափամաջեանի ժողովածոյ: S. Boutin, Collection N.(adia) K.(apamadjian): Monnaies des Empires de Byzance, Մասսիթրիխթ, 1983: Numismatique Collection N.(adia) K.(apamadjian), Bourgey, Փարիզ, Հոկտեմբեր 1992:
- ՊՂ Պղինձ:
- ՍԲ S. Boutin:
- ՍՄ Edward T. Newell, Late Seleucid Mints in Ake-Ptolemais and Damascus, Նիւ Եորք, 1939:
- ՎԱ Վահագն Աբգարեանցի ժողովածոյ:
- ՓՄ Փարիզի Ազգային Մատենադարանի (Bibliothèque National de France) ժողովածոյ:

Summary

TIGRANES THE GREAT AND THE MYTH OF TIGRANES THE YOUNGER COINS

Y. T. NERCESSIAN

During the past few decades some authors (R. D. Sullivan, C. Foss, and O. Tekin) composed essays on the coinage of the Artaxiads of Armenia. They see no evidence that Tigranes I (123-96 B.C.) reigned at all. They reject the attribution of copper coins given to Tigranes I. Instead, coins where the head of Tigranes is engraved to left and wearing a four-pointed tiara, are given to Tigranes the Younger. Also, coins of Tigranes the Great with boyish features are given to Tigranes the Younger.

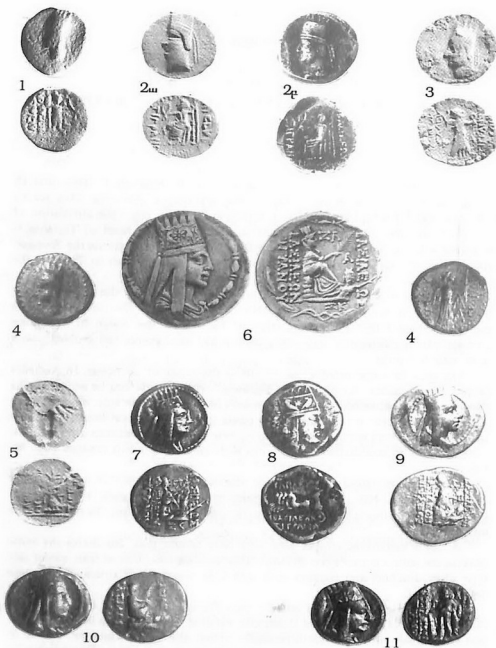
Tigranes I struck coins with the head of king to left and the tiara had four points. On a newly discovered coin (No. 2b) the tiara is five-pointed. This is powerful evidence that during the reign of Tigranes I, the design of Armenian coinage was in a formative state. Originally it had four points and evolved into a tiara with five points.

Tigranes the Great ruled a vast empire at the zenith of his power. In Armenia proper, he was called "King of Kings Tigranes," with the title that he won from the Persians on the battlefield. In Seleucia, where he was invited to rule, he was "King Tigranes." His coins struck in Seleucid mints (among them best known, Antioch and Damascus) were executed according to their established centuries old tradition. Simply, Tigranes was deified on his coins and represented much younger than his age.

Silver comet tetradrachms, comet drachms and numerous copper coins displaying Tyche, Nike, cypress tree, palm-branch, tripod, club, elephant, and grazing horse portray a king with boyish features. For these coins, the mint remains unknown.

A newly discovered copper coin with Nike reverse (No. 20) shares the same obverse die with a comet silver drachm. This demonstrates that at least comet star type silver drachms and coppers coin with Nike reverse were struck in the same Seleucid mint.

A newly discovered copper coin portrays Tigranes with boyish features and on the reverse displays the Tyche of Damascus standing. This specimen links all copper and silver coins of Tigranes with younger portrait and "King Tigranes" legend to the mint of Damascus or to a satellite mint under the jurisdiction of Damascus mint masters. Without doubt, all coins with boyish portrait can be assigned not to Tigranes the Younger but to Tigranes II the Great who ruled Damascus, definitely from 72 to 69 B.C. as they are inscribed on his Damascene silver tetradrachms.

Տախտակ 1

12

14

13

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

29

27

28

30

31

32

33

34

